

PARTIA ZWYKŁEGO CZŁOWIEKA – NOWA JAKOŚĆ W INDYJSKIEJ POLITYCE?

ABSTRACT: This article discusses the evolution of the Aam Aadmi Party (AAP) from massive protests against corruption in 2011 to the present day. The AAP is the only Indian political party that emerged from a social movement and the traces of this origin are still visible in its program and activity. Its charismatic leader Arvind Kejriwal is the father of its success, but is also a slightly controversial figure who plays with different factions. The AAP might be able to play an important role in Indian politics if he repeats the Delhi success on a national scale. However, this depends on two key factors: 1. the inner construction of the party and the attractiveness of its proposal to the electorate and 2. the fate of the Indian National Congress (INC) that is visibly losing its strength. In Delhi, the AAP poached a huge number of voters from the INC. Should the Congress Party be further marginalised, the AAP could emerge as a strong force on the left side of the Indian political scene.

KEYWORDS: Indian politics, Aam Aadmi Party, Indian National Congress, social activism

Większość obserwatorów indyjskiej sceny politycznej zgadza się, że wybory na wiosnę 2014 r. wyznaczyły nową epokę. Dojście do władzy Indyjskiej Partii Ludowej (Bharatiya Janata Party – BJP) i jej dynamicznego przywódcy Narendry M o d i e g o oraz katastrofalny wręcz wynik Indyjskiego Kongresu Narodowego (Indian National Congress – INC), a także wyraźny brak woli walki Rahula G a n d h i e g o, potomka największej indyjskiej politycznej dynastii, były wielkim szokiem. Jak ujął to znany dziennikarz Rajdeep S a r d e s a i: „Umieściłbym [wybory w] 2014 r. w tej samej lidze co [wybory w] 1952 r. i 1977 r. Oglądając indyjskie wybory z uprzywilejowanej pozycji [dosł. *Having had a privileged ringside view*] jako dziennikarz od 1989 r., sądzę, że szesnaste ogólnokrajowe wybory były wstrząsem tektonicznym w polityce indyjskiej. To było, a używam tego słowa z rozmysłem, polityczne tsunami (albo ‘tsuNamo’)”¹.

W cieniu tych wielkich wydarzeń do swego pierwszego ogólnonarodowego testu wyborczego podeszła Partia Zwykłego Człowieka (Aam Aadmi Party – AAP). Mimo że test wypadł raczej niepomyślnie, w niecały rok później AAP udało się zdobyć prawie wszystkie mandaty w zgromadzeniu lokalnym w Delhi. Czy oznacza to, że AAP może się stać liczącą siłą na indyjskiej scenie politycznej?².

¹ R. Sardesai, 2014. *The Election That Changed India*, Penguin Books, New Delhi 2014, s. XI. „Namo” to aluzja do Narendry Modiego.

² Niniejszy artykuł powstał na podstawie badań terenowych przeprowadzonych przez autora w Delhi w styczniu 2015 r. Dłuższe i pogłębione wywiady zostały przeprowadzone z Yogendrą Yadavem, rzecznikiem AAP, Anandem Kumarem, członkiem komitetu politycznego tej partii, oraz Harishem Khanną, posłem do parlamentu lokalnego z ramienia AAP. Po wyborach zmieniła się sytuacja wszystkich tych trzech osób: Khanna nie kandydował, więc stracił mandat, natomiast Yadav i Kumar, wraz z Prashantem Bhushanem, zostali pozbawieni stanowisk, a następnie wydalen z partii. Nie zmienia to jednak faktu, że w styczniu 2015 r. byli pełnoprawnymi członkami AAP i wypowiadając się, reprezentowali swoje ugrupowanie.

2011 – ROK PROTESTÓW

Po niepowodzeniu igrzysk Wspólnoty Narodów (Commonwealth Games) w 2010 r. rząd Indyjskiego Kongresu Narodowego zaczął tracić na popularności. Same igrzyska, które miały być indyjską „odpowiedzią” na olimpiadę w Chinach w 2008 r., a dla gospodarki miały znaczyć tyle, co międzynarodowe zawody Asiada z 1982 r.³, stały się jednym z głównych powodów ataków i na gabinet Manmohana Singha, i na samego premiera. Oprócz zarzutów natury moralnej pojawiły się również oskarżenia kryminalne. Przewodniczący komitetu organizacyjnego igrzysk, Suresh Kalmadi, wieloletni polityk Kongresu, stał się obiektem śledztwa Centralnego Biura Śledczego (Central Bureau of Investigation – CBI) oraz innych agencji rządowych. Jego aresztowanie w kwietniu 2011 r. było dla społeczeństwa potwierdzeniem zarzutów i spowodowało znaczne obniżenie popularności INC.

M. Singh, pomimo błyskawicznego zdystansowania się od Kalmadiego⁴, również doznał poważnych strat wizerunkowych. Premier, całkiem popularny przed igrzyskami, zaczął tracić w rankingach zaufania, choć początkowo głównie na rzecz Rahula Gandhiego⁵. Radykalizacja nastrojów widoczna była w całym kraju, jednakże do najważniejszych wydarzeń doszło w Delhi, gdzie w 2011 r. rozegrały się sceny, które mocno się przyczyniły do zasadniczych zmian na indyjskiej scenie politycznej.

Protesty antykorupcyjne odbywały się od początku 2011 r., m.in. 30 stycznia 2011 r. miały miejsce protesty w kilkudziesięciu miastach (a także za granicą), zaś 13 marca odbyła się głośna manifestacja w Delhi. Zupełnie nowy impet nadał im jednak strajk głodowy ogłoszony przez mało wówczas znanego poza rodzinnymi stronami aktywistę Annę Hazare (ur. 1937), który przez całe dotychczasowe życie działał głównie w Maharasztrze. Zaczął od promowania rozwoju wsi, a od lat 90. zajął się zwalczaniem korupcji. Hazare nawiązywał do idei (a także wizerunku) Gandhiego, lecz aktualizował je i wzbogacał o nowe elementy. W macierzystym stanie powoli zdobył status jednego z najważniejszych działaczy społecznych, co niewątpliwie dawało mu mandat do wystąpienia ze swoimi tezami przed publicznością ogólnonarodową⁶.

5 kwietnia 2011 r. Hazare udał się w pobliże zabytkowego obserwatorium astronomicznego Jantar Mantar (gdzie zgodnie z prawem można protestować) i ogłosił bezterminowy strajk głodowy na rzecz uchwalenia ustawy o rzeczniku praw obywatelskich, dającej mu realne kompetencje w walce z korupcją. Ustawa ta, znana jako Jan Lokpal Bill, była przedmiotem dyskusji już od dłuższego czasu. Jednakże INC nie był zainteresowany jej uchwaleniem, a duża część opozycji, jak się zdaje, markowała jedynie zaangażowanie w tę sprawę, używając ją instrumentalnie do walki z Kongresem. Inicjatywa Hazarego

³ Według Raviego Sundarama z Centre for the Study of Developing Societies z Delhi: „W świadomości społecznej Igrzyska [Azjatyckie z 1982 r.] jawią się jak cezura, znak istotnej przemiany”; R. Sundaram, *Pirate Modernity. Delhi's Media Urbanism*, Routledge, New Delhi 2010, s. 84.

⁴ Premier zaczął unikać go natychmiast po zakończeniu igrzysk; Kalmadi nie został zaproszony nawet na oficjalne spotkanie z indyjskimi medalistami. *Watchdog Questions Commonwealth Games Deals*, „Time”, 26 Oct 2010, <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2027349,00.html> [dostęp 18 czerwca 2015].

⁵ *Manmohan's popularity dips; Rahul most preferred for PM*, „Firstpost”, 8 Aug 2011, <http://www.firstpost.com/politics/manmohan's-popularity-takes-a-dip-rahul-most-preferred-for-pm-survey-56743.html> [dostęp 19 czerwca 2015].

⁶ Anna Hazare prowadzi swą stronę internetową <http://www.annahazare.org/index.html> [dostęp 29 czerwca 2015].

błyskawicznie przyciągnęła delhijskie media (zarówno lokalne, jak i te o zasięgu krajowym), co spowodowało przeniesienie debaty na szerokie forum i wywołało eksplozję społecznej aktywności.

Jeszcze tego samego dnia odbyły się masowe demonstracje poparcia dla Hazarego w Mumbaju, Punie i Bangalurze, a później dołączyły inne miasta z całego kraju⁷. Sprawa stała się ogólnonarodowa i rząd musiał stanąć do rokowań z nim. Przez pierwsze dni negocjacje nie dawały rezultatu; aktywista protestował dalej, wspierany przez lidera opozycyjnej BJP Narendrę Modiego oraz rosnący tłum aktorów filmowych (m.in. Amitabha Bachana oraz Hritika Roshana) i innych celebrytów. Proporcjonalnie do tego rosło również zainteresowanie dziennikarzy i przez następne tygodnie sprawa była nieustannie omawiana przez wszystkie możliwe media. Ogromną rolę odegrały również media społecznościowe, których znaczenie dla indyjskiej polityki jest coraz większe⁸. Rząd starał się uspokoić sytuację i obiecywał uchwalenie Jan Lokpal Bill, jednakże nie szły za tym żadne konkretne decyzje.

Hazare nie działał sam. Od pierwszych dni delhijskiego protestu zaczęli się wokół niego zbierać aktywiści znani już wcześniej oraz ludzie, dla których było to pierwsze zetknięcie z polityką. Wśród nich szybko dostrzeżono najbardziej wyróżniających się liderów. Byli to przede wszystkim Arvind Kejriwal i Kiran Bedi. Warto pokrótce prześledzić życiorysy tych dwóch postaci.

Arvind Kejriwal urodził się w 1968 r. w miejscowości Siwani w stanie Harijana w rodzinie inteligentnej⁹. Ukończył Indyjski Instytut Technologiczny (Indian Institute of Technology) w Kharagpurze w Bengalu Zachodnim, a następnie zaczął pracować w wyuczonym zawodzie. Bardziej pociągała go jednak praca w administracji państwowej – po zdaniu egzaminów służby cywilnej zatrudnił się w Indyjskiej Służbie Podatkowej (Indian Revenue Service – IRS). W tym czasie zajmował się też działalnością społeczną, m.in. praktykował u Misjonarek Miłości i w Misji Ramakrshny. Po kilku latach spędzonych w IRS w Delhi Kejriwal wdał się w długi spór prawny ze swym pracodawcą i ostatecznie w 2011 r. musiał zapłacić duże odszkodowanie.

W grudniu 1999 r. był jednym z założycieli organizacji Parivartan (Zmiana), która zajęła się monitorowaniem poczynań władz, szczególnie tych lokalnych w Delhi. Głównym sposobem działalności organizacji było stosowanie prawa do informacji publicznej (Right to Information) w celu uzyskiwania danych obrazujących nielegalne działania, a następnie

⁷ Y. Hussain, *Corruption Free India: Fight to Finish*, Epitome Books, New Delhi 2012, s. 127–128.

⁸ W 2011 r. zanotowano wzrost liczby użytkowników Facebooka o 144%. 1 stycznia 2011 r. było ich ok. 17 milionów, podczas gdy 31 grudnia 2011 r. ok. 43,5 miliona. W styczniu 2015 r. było to już 112 milionów. Inne media społecznościowe były mniej popularne, lecz również one odegrały swoją rolę, szczególnie Twitter, używany przez polityków i dziennikarzy. Zob. <http://www.forbes.com/sites/limyunghui/2012/02/02/india-is-now-facebook-nation-no-2-behind-the-u-s/> [dostęp 1 lipca 2015], <http://economictimes.indiatimes.com/magazines/panache/india-to-have-the-largest-number-of-facebook-users-on-mobile-by-2017-report/articleshow/45978668.cms> [dostęp 1 lipca 2015], <http://indianexpress.com/article/india/politics/india-to-have-third-largest-twitter-population-by-2014-emarketer/> [dostęp 1 lipca 2015].

⁹ Wśród mniej lub bardziej udanych biografii Kejriwala wyróżnia się następująca pozycja (choć trzeba wziąć pod uwagę fakt, iż jej bohater opisany został jednostronnie pozytywnie): A.M. Dwiwedi, R. Roshan, *Magnetic Personality: Arvind Kejriwal*, Diamond, New Delhi 2014; można też zapoznać się z dziennikarską książką: S. Bannerjee, G. Chikermane, *The Disrupter. Arvind Kejriwal and the Audacious Rise of Aam Aadmi Party*, Rupa Publications, New Delhi 2014.

przedstawianie ich opinii publicznej. Parivartan nie miał celów politycznych, zajmował się wyłącznie sprawami społecznymi, a przede wszystkim walką z szeroko rozumianą korupcją. Wśród aktywistów Parivartanu warto wymienić Manisha Sisodię, byłego filmowca i dziennikarza telewizyjnego, który stał się najbliższym współpracownikiem Kejriwala. Organizacja nie osiągnęła większych sukcesów, jednakże była dobrą szkołą dla przyszłych liderów protestów społecznych.

Historia życia Kiran Bedi toczyła się zupełnie innym torem¹⁰. Urodziła się w 1949 r. w Amritsarze, gdzie ukończyła państwową szkołę wyższą dla kobiet, a także szkołę kadetów. Następnie przeniosła się do Chandigarhu na studia magisterskie z zakresu nauk o polityce. Jednocześnie zawodowo grała w tenisa, dochodząc do tytułu krajowej mistrzyni. W 1972 r. rozpoczęła pracę w policji. Służyła m.in. w Delhi, Goa, Mizoramie i Chandigarhu, była też nadzorczynią więziennictwa w stolicy. W trakcie kariery dużo czasu i energii poświęcała reformie policji, poprawie warunków życia skazanych oraz rozwojowi lokalnych społeczności. W 2007 r. zrezygnowała z pracy w policji, aby skupić się wyłącznie na tego typu działalności. W 2010 r. zaczęła współpracować z Kejriwalem. W latach 2008–2011 prowadziła również *reality show* w nadającej w języku hindi telewizji Star Plus. Jej duża rozpoznawalność oraz wieloletnie kontakty z mediami niewątpliwie przyczyniły się do nagłośnienia fenomenu Anny Hazarego. Kejriwal i Bedi stanowili najważniejsze filary nieformalnej grupy nazwanej „Zespołem Anny” (Team Anna). Grupa ta z kolei była trzonem szerokiego, lecz nieformalnego ruchu pod nazwą Indie Przeciw Korupcji (India Against Corruption – IAC). Nie miał on żadnych formalnych struktur oprócz komitetu zarządzającego i w zasadzie był raczej tylko nazwą, pod jaką odbywały się dość luźno skoordynowane manifestacje przeciwko korupcji w całym kraju. Obie nazwy, tzn. Zespół Anny i IAC, były stosowane zamiennie.

Wśród osób, które zyskały ogólnonarodową sławę w związku z protestem antykorupcyjnym, warto jeszcze wymienić wspomnianego już Manisha Sisodię oraz Prashanta Bhushana, urodzonego w 1956 r. prawnika, który walczył z korupcją jeszcze w latach 80. XX w. (m.in. napisał książkę o słynnym skandalu ze szwedzką firmą Bofors). Do protestu Hazarego przyłączyło się też w całym kraju wielu polityków i aktywistów, jak np. Maruti Bhaskar w Punie czy Anjali Damania w Mumbaju. Również dla nich ta kampania oznaczała zupełnie nowy etap w karierze.

Dołączały też osoby, które starały się zdobyć popularność lub rozegrać własne sprawy. Najślynniejszym tego typu przykładem był kontrowersyjny guru Ramdev, znany z lekcji jogi udzielanych celebrytom. W pewnym momencie starał się przejąć rolę lidera protestów i 4 czerwca 2011 r. zorganizował ogromny wiec na Ramlila Maidan w Delhi. Następnego dnia manifestacja została brutalnie rozbita przez służby porządkowe, a sam Ramdev został na krótko aresztowany, co tylko przysporzyło mu popularności. Próbował też wykorzystać ruch przeciwko korupcji dla utworzenia własnej partii o nazwie Bharat Swabhiman Andolan (Indyjski Ruch na rzecz Szacunku dla Siebie), o której wspominał już wcześniej, lecz jego zapał szybko minął; w końcu w 2014 r. poparł BJP.

Rozbicie protestu na Ramlila Maidan spowodowało jednak, że sprawa walki z korupcją znów wróciła na czołowe miejsca w mediach i była szeroko komentowana w inter-

¹⁰ Życiorys Kiran Bedi opisany w wyjątkowo pozytywnych barwach można znaleźć m.in. w krótkiej broszurze, której współautorką jest jej siostra, Anu Peshawaria: R.P. Menon, A. Peshawaria, *Kiran Bedi. Making of the Top Cop*, Diamond New Delhi 2014; inną pozycją, opisującą ją w podobnej tonacji, jest: S. Iyer, *Kiran Bedi: The Woman of Substance*, Diamond, New Delhi 2011.

necie. Następny ruch należał do „Zespołu Anny”. 16 sierpnia 2011 r. Hazare rozpoczął protest głodowy w Jantar Mantar, lecz został natychmiast zatrzymany przez policję. Zdecydował się na kontynuowanie protestu głodowego w areszcie, zaś jego zwolennicy rozpoczęli manifestacje w wielu dużych miastach. Władze ugięły się – 19 sierpnia Hazare wyszedł z więzienia i rozpoczął wiec na Ramlila Maidan. Pod wpływem opinii publicznej parlament zajął się sprawą Jan Lokpal Bill, lecz ponownie nie doszło do wiążących decyzji. W odpowiedzi 27 grudnia 2011 r. Hazare ponownie rozpoczął strajk głodowy, tym razem w Mumbaju, jednak nie przyciągnął on już tylu zwolenników. Parlament ponownie rozpatrzył Jan Lokpal Bill i skierował sprawę do izby wyższej, lecz znów nie doszło do żadnych rozstrzygnięć.

UTWORZENIE UGRUPOWANIA POLITYCZNEGO

Kampania IAC została wznowiona po przerwie zimowej 25 marca 2012 r. jednodzielnym protestem Hazarego na Jantar Mantar. Obrona przez rząd taktyka uwikłania Jan Lokpal Bill w niekończących się dyskusjach parlamentarnych przy jednoczesnym zapewnianiu o dobrych chęciach kazała się bardzo trudna do przebicia. Aktywiści nie byli w stanie doprowadzić ani do uchwalenia odpowiedniej ustawy, ani do wydania przez rząd jednoznacznie negatywnego komunikatu na temat Jan Lokpal. W kolejnych miesiącach organizowano masowe, choć krótkie protesty (do jednego z nich dołączył się Ramdev). 25 lipca większa grupa osób rozpoczęła głodówkę na Jantar Mantar, jednakże 3 sierpnia, gdy okazało się, że rząd nie spełni ich postulatów, protest przerwano.

Ruch ewidentnie tracił impet, lecz potencjał buntu w społeczeństwie nadal był bardzo duży, co pokazała kolejna fala protestów, związana z głośną sprawą gwałtu zbiorowego w Delhi w grudniu 2012 r. Wśród kierownictwa IAC rozpoczęły się poważne rozmowy na temat kierunków dalszego zaangażowania. Ostatecznie 6 sierpnia 2012 r. Hazare zdecydował się rozwiązać „Zespół Anny” i wycofać się z ustawy Jan Lokpal. Jak stwierdził: „Zespół Anny kończy pracę. Utworzono go w celu wywarcia presji na rząd, aby ten przyjął Jan Lokpal Bill. Rząd zdecydował się nie rozmawiać z nami”¹¹. Oświadczenie to wywołało ożywioną dyskusję w mediach społecznościowych, tym bardziej że Kejriwal na swoim koncie na Twitterze ogłosił, iż: „Są dyskutowane nowe struktury. Formuje się komitet inicjatywny”, prowokując negatywny komentarz Hazarego: „Nigdy nie będę częścią partii politycznej ani nie wystartuję w wyborach. To są moje zasady wyznawane przez wiele dekad służby publicznej”¹².

Wypowiedzi te, uproszczone do formy twitterowej, obrazowały szerszą dyskusję, jaka toczyła się zarówno wśród kierownictwa, jak i wśród szeregowych aktywistów. Część działaczy, skupiona m.in. wokół Hazarego i Bedi, nie chciała się angażować politycznie, a jedynie społecznie. Inna grupa, skoncentrowana wokół Kejriwala, Sisodii i Bhushanta, była coraz bardziej skłonna do utworzenia na bazie IAC ugrupowania politycznego¹³. Ponieważ doszło do różnicy stanowisk w sprawie tak fundamentalnej, szybko nastąpiło

¹¹ *Icon of war against corruption dissolves Team Anna*, Mail Online India, 6 August 2012, <http://www.dailymail.co.uk/indiahome/indianews/article-2184567/Icon-war-corruption-dissolves-Team-Anna.html> [dostęp 6 lipca 2012].

¹² *Ibidem*.

¹³ Proces przekształcania się ruchu społecznego w partię polityczną opisany został w: S. Meel, *Anna se Arvind tak*, Ananya Prakashan, Delhi 2013.

rozejście się obu nurtów. Hazare, Bedi i ich zwolennicy poświęcili się dalszym kampaniom społecznym, natomiast Kejriwal zaczął budować partię.

25 listopada 2012 r. zarejestrowano Partię Zwykłego Człowieka (Aam Aadmi Party – AAP). Na jej czele stanął Kejriwal, zaś ważne miejsca w kierownictwie zajęli m.in. Bhushan i Sisodia. Hazare i Bedi nie weszli do partii i zdystansowali się od swoich niedawnych kolegów. Partia od samego początku miała ambicje ogólnonarodowe, więc jej działacze rozpoczęli intensywne poszukiwania potencjalnych członków i zwolenników. Starano się przyciągnąć przede wszystkim osoby już w jakiś sposób aktywne społecznie lub politycznie. Jak wspominał Harish Khanna, ludzie z AAP zwrócili się do niego, gdyż był znanym już działaczem w świecie akademickim¹⁴. Zwolenników AAP Anand Kumar opisał w następujący sposób: „Wszystkie klasy [społeczne] wiedzione przez wykształcone, młode Indie, lecz wspomagane przez starsze generacje”, przyznał jednak, że w czasie wyborów w 2013 r. najwięcej głosów przyniosły biedniejsze warstwy społeczne, a także kobiety (oraz w mniejszym stopniu mężczyźni) z klas średnich. Kumar uważa, że elektorat AAP był jak „tęcza”, która łączyła wszystkie klasy społeczne wokół nadrzędnego celu, czyli walki z korupcją¹⁵.

W pierwszej fazie tworzenia struktur partyjnych dość istotną pozycję uzyskali przedstawiciele stołecznej inteligencji, tacy jak wspomniani już Kumar czy Khanna oraz znany politolog i analityk Yogendra Yadav, który został rzecznikiem ugrupowania. Powstawaniu partii towarzyszył ogromny entuzjazm, spore zainteresowanie mediów i duże ożywienie wśród użytkowników internetu. Wszystko to powodowało, że liderzy AAP mogli mieć nadzieję na odegranie znacznej roli, a może nawet na przejście władzy przynajmniej na poziomie lokalnym. Partia organizowała protesty i manifestacje, których głównym tematem była walka z korupcją, co przysparzało jej zwolenników w całym kraju.

AK49 – PIERWSZE RZĄDY ARVINDA KEJRIWALA W DELHI

Pierwszym realnym testem popularności nowego ugrupowania były wybory lokalne w stolicy 4 grudnia 2013 r. Sytuacja polityczna wydawała się sprzyjać AAP. Dotychczasowa premier rządu lokalnego Sheila Dikshit z INC, po 15 latach sprawowania rządów była przez znaczną część mieszkańców oceniana negatywnie. Z drugiej strony opozycyjna BJP nie nabrała jeszcze takiego rozmachu, z jakim wystąpiła w wyborach krajowych kilka miesięcy później. Stworzyło to pewnego rodzaju próżnię, którą mogła wypełnić inna siła polityczna.

Kampania wyborcza, prowadzona przy dużym zainteresowaniu mediów oraz opinii publicznej z całego kraju, wykazała dużą siłę AAP i jej sprawność organizacyjną oraz pomysłowość liderów, którzy potrafili znaleźć swoje miejsce w zmaganiach INC z BJP, umiejętnie atakując to jedną, to drugą z tych partii. Zwycięzcą wyborów okazała się jednak BJP, którą poparło 33,07% głosujących, co dało 31 mandatów. AAP uplasowała się na drugim miejscu uzyskując 29,49% głosów i 28 mandatów. Największym przegranym wyborów w 2013 r. okazał się INC, który zdobył 24,55% głosów, lecz tylko 8 mandatów¹⁶. Kejriwal w prestiżowym starciu pokonał Dikshit w okręgu New Delhi.

¹⁴ Wywiad z H. K h a n n ą, 9 stycznia 2015, Delhi.

¹⁵ Wywiad z Anandem K u m a r e m, 13 stycznia 2015, Delhi.

¹⁶ Wyniki za: http://eci.nic.in/eci_main/StatisticalReports/AE2013/DelhiAE_2013_stat_report.pdf [dostęp 7 lipca 2015].

Utworzenie rządu nie było sprawą łatwą, jako że żadna z partii nie uzyskała większości umożliwiającej sprawowanie samodzielnych rządów. Dla zwycięskiej BJP koalicja z INC była wykluczona ze względu na ideologię oraz polityczne zamiary Narendry Modiego. Szykował się już on do wyborów krajowych, w których Kongres był jego głównym rywalem. Sojusz z AAP również był nie do pomyślenia, w tym wypadku przede wszystkim z powodów znacznych różnic w poglądach. Sytuacja zmusiła więc Kejriwala do podjęcia rozmów z INC oraz z dwoma posłami wybranymi z innych list – jednym z Janata Dal, a drugim niezależnym.

W rezultacie powstał rząd mniejszościowy popierany przez część posłów INC oraz dwóch wyżej wymienionych. 28 grudnia 2013 r. Kejriwal został zaprzysiężony jako premier rządu lokalnego w Delhi. Wydarzenie to spotkało się z ogromnym entuzjazmem oraz zainteresowaniem mediów, w tym zagranicznych. Dojście do władzy AAP wywołało zatem ogromne nadzieje wśród mieszkańców stolicy, również tych, którzy nie głosowali na tę partię¹⁷. Wśród komentatorów nie brakowało głosów, że ewentualny sukces rządów AAP w Delhi może stanowić doskonały potencjał do wykorzystania w walce o władzę na poziomie krajowym (jak w wypadku Gudżaratu zarządzanego przez Modiego).

Sukcesu jednak nie było. Kejriwal obiecał rozwiązać rozmaite problemy, m.in. doprowadzić do uchwalenia Jan Lokpal Bill, lecz rządził w sposób chaotyczny, a jego ekipa działała często bez odpowiedniej koordynacji. Dużym echem odbił się nalot policji na osiedle imigrantów z Afryki w Khirki Extension w nocy z 15 na 16 stycznia 2014 roku. Brał w nim udział minister sprawiedliwości z ramienia AAP, Somnath Bharti, w dość dwuznaczną rolę¹⁸. Po tym wydarzeniu popularność rządu zaczęła spadać. Niedługo później sprawa Jan Lokpal Bill została ponownie zablokowana, co Kejriwal uznał za odpowiedni powód do podania się do dymisji. Ogłosił ją 14 lutego 2014 r. w towarzystwie Manisha Sisodii z okna siedziby swojej partii¹⁹. W ten sposób po 49 dniach zakończył się eksperyment rządów AAP w Delhi. Satyrycy oraz niektórzy politycy z innych partii zaczęli z przekąsem nazywać Arvina Kejriwala „AK49”, czyniąc tym samym aluzję do jego inicjałów, długości jego kadencji oraz nazwy karabinu Kałasznikow „AK47”.

WYBORY 2014 – PORAŻKA, LECZ NIE KLĘSKA

Yogendra Yadav stwierdził: „Rozpoczęliśmy z ambicjami ogólnonarodowymi i z obecnością na poziomie ogólnokrajowym. Podjęliśmy taktyczną decyzję o koncentracji naszej energii na Delhi nie dlatego, że jesteśmy partią z Delhi (...), tylko dlatego, że mieliśmy pomysł, aby użyć Delhi jako odskoczni. Nigdy nie myśleliśmy o Aam Aadmi Party jako o regionalnej partii z Delhi. Wybraliśmy Delhi jako pierwsze miejsce naszego eksperymentu”²⁰. Yadav prezentował jednak tylko jedną stronę w sporze wewnątrzpartyjnym; inni działacze uważali, że jest za wcześnie na start w wyborach krajowych. Po dość burzliwej dyskusji przyznano jednak rację Yadawowi i ugrupowanie wzięło udział w głosowaniu.

¹⁷ Jak nieoficjalnie powtarzano w Delhi, w ciągu pierwszych tygodni rządów AAP policja miała nawet przestać brać łapówki od rikszarzy, handlarzy itd. Trudno jednak zweryfikować te pogłoski.

¹⁸ W czasie nalotu doszło do kłótni o kompetencje pomiędzy Bhartim a policją; zob. *Allegations against Somnath Bharti prime facie correct, police justified in refusing Khirki Extension raid*, „Indian Express”, 01.03.2014, <http://indianexpress.com/article/india/india-others/allegations-against-somnath-bharti-prime-facie-correct-police-justified-in-refusing-khirki-extension-raid/> [dostęp 8 lipca 2015].

¹⁹ *Delhi anti-corruption chief minister Arvind Kejriwal quits*, BBC News, 14.02.2014, <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-26192983> [dostęp 8 lipca 2015].

²⁰ Wywiad z Yogendrą Y a d a v e m, 8 stycznia 2015, Delhi.

AAP wystawiła kandydatów w 434 okręgach (na 543 wszystkich), co pokazało sporą siłę, również organizacyjną, partii. Kejriwal rzucił wyzwanie samemu Modiemu – wystartował, podobnie jak on, w Waranasi. Kampania wyborcza tym razem prowadzona była w trudniejszych warunkach. Główne starcie toczyło się pomiędzy BJP i Kongresem, między Modim a Rahulem Gandhim, zaś w tej konfiguracji – inaczej niż kilka miesięcy wcześniej w Delhi – AAP nie miała szans odegrać roli trzeciej partii, ze względu na silną polaryzację stanowisk. Media też były bardziej zainteresowane spodziewanym sukcesem BJP niż wynikiem Kejriwala, którego wizerunek po pierwsze stracił już „świeżość”, a po drugie był tuż po rezygnacji z rządu stolicą, co nie przysporzyło mu popularności.

Pojedynek w Waranasi zakończył się przegraną Kejriwala, choć nie zupełną klęską. Bez odpowiednich funduszy lider AAP próbował jednak zaważać chociażby o głosy biedniejszych mieszkańców oraz muzułmanów. Problemem był również fakt, że partia miała bardzo słabe struktury lokalne w Waranasi i większość aktywistów przybyła z zewnątrz. Sam Kejriwal skwitował później kampanię w tym mieście następującymi słowami: „Sądzę, że nie doceniłiśmy tego, czemu się przeciwstawialiśmy”²¹. W rezultacie Modi otrzymał 56,37% głosów, Kejriwal 20,30%, zaś startujący z ramienia INC Ajay Rai 7,34%²².

W skali kraju wyniki nie były jednak aż tak korzystne. AAP zdobyła 2,07% głosów i tylko 4 mandaty, wszystkie w Pendżabie²³, głównie z powodu relatywnej słabości BJP w tym stanie oraz dużego udziału głosów NRI²⁴, którzy popierali AAP w znacznie większym stopniu niż osoby mieszkające w kraju²⁵. Warto też wspomnieć o dobrym wyniku w Delhi. AAP zdobyła tam 33,08%, nie uzyskując jednak mandatu²⁶.

Wyniki wyborów wywołały wewnętrzny spór w partii pomiędzy Yadavem i Sisodią. Obaj politycy wymienili między sobą zawierające duży ładunek emocji listy otwarte. Rzecznik AAP oskarżał partię o brak jasnych mechanizmów podejmowania decyzji, tłumienie wewnątrzpartyjnej dyskusji oraz atmosferę kultu jednostki wokół osoby Kejriwala. Sisodia wytykał Yadawowi bardzo niski wynik w jego rodzinnej Harijanie (ok. 3%) oraz forsowanie, wbrew stanowisku lidera, pomysłu startowania w wyborach w skali całego kraju²⁷. Ponieważ obie strony zorientowały się, że tego typu walka nie służy ugrupowaniu, postanowiono wyciszyć spór i skoncentrować się na tym, co istotne.

²¹ Cyt. za: R. Sardesai, op. cit., s. 310.

²² Wyniki za: http://eci.nic.in/eci_main/archiveofge2014/33%20-%20Constituency%20wise%20detailed%20result.pdf [dostęp 8 lipca 2015]

²³ Wyniki za: http://eci.nic.in/eci_main/archiveofge2014/22%20-%20Performance%20of%20Registered%20Unrecognised%20Parties.pdf [dostęp 8 lipca 2015].

²⁴ NRI (Non Resident Indian) – mianem tym określa się emigrantów, którzy utrzymują więź z krajem; w tym kontekście oznacza to również prawo głosu i czynny udział w wyborach.

²⁵ *How AAP ate into the Akali vote*, „The Hindu”, 20.05.2014, <http://www.thehindu.com/opinion/op-ed/how-aap-ate-into-the-akali-vote/article6026130.ece> [dostęp 9 lipca 2015].

²⁶ Wyniki za: http://eci.nic.in/eci_main/archiveofge2014/17%20-%20State%20wise%20seat%20won%20and%20valid%20votes%20polled%20by%20political%20party.pdf [dostęp 9 lipca 2015].

²⁷ *AAP vs AAP: Full text of Manish Sisodia and Yogendra Yadav's letters*, „The Times of India”, 06.06.2014, <http://timesofindia.indiatimes.com/india/AAP-vs-AAP-Full-text-of-Manish-Sisodia-and-Yogendra-Yadavs-letters/articleshow/36156171.cms> [dostęp 9 lipca 2015].

AK67 – PRZEJĘCIE REALNEJ WŁADZY W DELHI

Po rezygnacji Kejriwala zgodnie z konstytucją ustanowiono w stolicy rządu prezydenta, którego reprezentował gubernator Najeeb Jung. AAP bezskutecznie próbowała kontestować tę decyzję, twierdząc, że została ona podjęta, aby bronić Sheilę Dikshit i jej ekipę przed odpowiedzialnością karną²⁸. Pomimo tego typu protestów i wyraźnego zniechęcenia mieszkańców do tymczasowego rozwiązania rządu prezydenckie utrzymywały się przez rok. W tym czasie odbyły się wybory krajowe, w których AAP w Delhi nieznacznie zwiększyła poparcie – z 29,49% do 33,08% głosów – co mogło rodzić nadzieje na sukces w wyborach do władz lokalnych.

W listopadzie 2014 r. Jung zarekomendował rozwiązanie parlamentu lokalnego, zaś ostateczną datę wyborów, czyli 7 lutego 2015 r., podano dopiero w styczniu. Partie jednak przygotowywały się do głosowania już od dłuższego czasu i nie były zaskoczone podaniem dość krótkiego terminu.

W trakcie kampanii wyborczej AAP koncentrowała się na sprawach lokalnych. Kejriwal wielokrotnie musiał się tłumaczyć ze swej decyzji o rezygnacji, dlatego też jedno z haseł brzmiało „Kejriwal [na] pięć lat” (*Pāc sal Kejriwāl*). BJP wołała skoncentrować się na postaci Modiego, którego popularność utrzymywała się na wysokim poziomie. INC praktycznie nie był widoczny, jego politycy ograniczyli się do powtarzania haseł partyjnych. Kampanią kierował Ajay Maken, sekretarz generalny Kongresu i swego czasu dość popularny polityk delhijski, który jednak nie wszedł do Lok Sabha, izby niższej parlamentu, w wyborach 2014 r. i reprezentował dość defetystyczną postawę.

Sytuacja zmieniła się radykalnie 19 stycznia 2015 r., kiedy BJP ogłosiła, iż jej kandydatką na urząd premiera rządu lokalnego zostanie Kiran Bedi, która wstąpiła do tego ugrupowania zaledwie trzy dni wcześniej. Decyzja ta została natychmiast skomentowana przez liderów AAP. Somnath Bharti, znany ze wspomnianego wcześniej nalotu na Khirki Extension, stwierdził: „pokazuje to, że oni [tzn. BJP] nie mają własnych liderów, biorą liderów z Indii Przeciwko Korupcji. Ona [tzn. Bedi] została kozłem ofiarnym, gdyż BJP nie chce, aby porażka obciążyla Narendrę Modiego”²⁹. Znając wyniki, trudno się nie zgodzić z tymi opiniami, choć w momencie, gdy Bedi pojawiła się na scenie w roli kandydatki BJP, nastąpiła krótkotrwała konsternacja – głównymi rywalami zostały bowiem dwie najważniejsze postacie ruchu Indie Przeciwko Korupcji (oprócz Hazarego). AAP okazała się jednak bardziej sprawna od BJP w narzuceniu swojej wizji tej sytuacji, ukazując konkurentów jako pozbawionych pomysłu i kopiujących rozwiązania proponowane przez Kejriwala. Z drugiej strony tradycyjny elektorat nacjonalistów mógł mieć problem z głosowaniem na tę aktywistkę społeczną.

Sondaże od dłuższego czasu wskazywały na możliwość zwycięstwa AAP w granicach 30–35%, lecz wyniki zaskoczyły wszystkich. Partia ta otrzymała 54,3% głosów i zdobyła 67 mandatów. BJP uzyskało 32,3% głosów i 3 mandaty, zaś na Kongres zagłosowało 9,7% wyborców, co nie dało temu ugrupowaniu żadnego mandatu³⁰. W ten sposób Kej-

²⁸ AAP moves SC against President's rule in Delhi, „The Hindu”, 20.02.2014, <http://www.the-hindu.com/news/national/aap-moves-sc-against-presidents-rule-in-delhi/article5710177.ece> [dostęp 9 lipca 2015].

²⁹ Kiran Bedi to be BJP's CM candidate in Delhi: Amit Shah, „The Times of India”, 01.19.2015, <http://timesofindia.indiatimes.com/elections/delhi-elections-2015/top-stories/Kiran-Bedi-to-be-BJPs-CM-candidate-in-Delhi-Amit-Shah/articleshow/45945499.cms> [dostęp 10 lipca 2015].

³⁰ Wyniki za: <http://eciresults.nic.in> [dostęp 11 lipca 2015].

riwal osiągnął ogromny sukces, gwarantując sobie prawie wszystkie miejsca w lokalnym parlamencie: 67/70. Jego zwolennicy od razu zaczęli go nazywać żartobliwie „AK67”, co miało być odpowiedzią na niedawne „AK49” wymyślone przez krytyków.

AAP przejęła całość władzy w stolicy z bardzo mocną pozycją zarówno w parlamencie, jak i wśród mieszkańców. Oczekiwania były ogromne, zaś Kejriwal i jego ekipa postanowili szybko pokazać, że traktują otrzymaną władzę poważnie – zgodnie z programem obniżyli rachunki za energię dla gospodarstw domowych o 50% i zagwarantowali 20 kilolitrów wody dla każdego domostwa³¹. Już miesiąc później podniesiono ceny dla gospodarstw zużywających więcej niż 20 kilolitrów wody³², a w czerwcu 2015 r. dostawcy energii wdrożyli podwyżkę cen, co spotkało się jednak z ostrą reakcją rządu delhijskiego i AAP³³. Trudno oceniać rządy na podstawie zaledwie kilku miesięcy, jednakże z pewnością można stwierdzić, że nie popełniono błędów, które spowodowały porażkę w trakcie pierwszej kadencji.

Premierem rządu został Kejriwal, zaś jego zastępcą Sisodia. Tuż po wyborach lider AAP zdecydował się na wykluczenie z partii znanych liderów, stanowiących nie tylko dość istotną frakcję, lecz również w dużym stopniu zaplecze intelektualne ugrupowania. Wzajemne kłótnie trwały przez kilka miesięcy, aż w końcu 21 kwietnia 2015 r. szeregi AAP opuścili Yadav, Kumar i Bhushan. Założyli oni kolejną organizację – Swaraj Abhiyan (Kampania na rzecz samorządu) – która zajmuje się aktywizmem społecznym. W proteście przeciwko pozbyciu się tych polityków z partii wystąpiła znaczna część członków, m.in. wspomniana już Anjali Damania z Mumbaiu. Jednym z pierwszych pomysłów Swaraj Abhiyan była kampania wśród rolników; ta grupa społeczna dotychczas nie znajdowała się w polu zainteresowania AAP.

Przez pierwsze miesiące AAP koncentrowała się głównie na Delhi, co było zrozumiałe, lecz starała się również zajmować strukturami w innych stanach. W maju 2015 r. Tomi E l l e s s e r y, kandydat AAP, wygrał wybory uzupełniające do rządu stanowego w Kerala³⁴. Oznaczało to, że partia nadal ma ambicje ogólnonarodowe i zamierza dalej walczyć o władzę w innych częściach kraju, a być może również o udział w rządzie centralnym.

NOWA JAKOŚĆ W INDYJSKIEJ POLITYCE?

Krótkie, jak na razie, losy Aam Aadmi Party dają pewne wskazówki co do odpowiedzi na postawione w tytule pytanie. Należy rozważyć, na ile to, co proponuje AAP, jest nowością i jak mogą wyglądać jej szanse w przyszłości. Istnieje kilka płaszczyzn, na których można rozpatrywać to zagadnienie.

Przed wszystkim AAP niewątpliwie jest nową jakością, gdyż jest jedyną powstałą po 1947 r. partią polityczną, utworzoną przez oddolny, spontaniczny ruch społeczny. Jej liderzy: Kejriwal, Sisodia (a także usunięci później Yadav, Kumar i Bhushant) nigdy

³¹ *AAP govt announces 50% cut in power tariff; 20,000 litres of free water*, „The Times of India”, 25.02.2015, <http://timesofindia.indiatimes.com/city/delhi/AAP-govt-announces-50-cut-in-power-tariff-20000-litres-of-free-water/articleshow/46368909.cms> [dostęp 12 lipca 2015].

³² *AAP Government Increases Water Tariff in Delhi*, NDTV, 20.03.2015, <http://www.ndtv.com/delhi-news/aap-government-increases-water-tariff-in-delhi-748107> [dostęp 12 lipca 2015].

³³ *Power tariff hiked by up to 6% in Delhi, rates effective from Monday*, „Hindustan Times”, 13.06.2015, <http://www.hindustantimes.com/newdelhi/power-tariff-hiked-by-up-to-6-in-delhi-rates-will-come-into-effect-from-monday/article1-1357950.aspx> [dostęp 12 lipca 2015].

³⁴ *Arvind Kejriwal's AAP enters Kerala, wins ward seat*, „India Today”, 27.05.2015, <http://india-today.intoday.in/story/arvind-kejriwal-aap-kerala/1/440554.html> [dostęp 12 lipca 2015].

wcześniej nie byli aktywistami żadnej partii (choć Yadav doradzał przez pewien czas Rahulowi Gandhiemu), stali się popularni za sprawą IAC bądź pochodzili z kręgów akademickich, urzędniczych lub spośród inżynierów. Jest to całkowita nowość na indyjskiej scenie politycznej.

Twórcy AAP nie ukrywali swoich inspiracji podobnymi ruchami z innych kręgów kulturowych, przede wszystkim z Europy Zachodniej i ze Stanów Zjednoczonych (jak Occupy Wall Street), a także z Arabskiej Wiosny³⁵. Warto tu zauważyć, że ugrupowanie przypominające, *mutatis mutandis*, AAP doszło do władzy w czerwcu 2015 r. w Barcelonie. Przywódczyni tego ruchu, Ada Colau, miała dość podobny życiorys polityczny do Kejriwala³⁶. Jest zdecydowanie za wcześnie, aby stwierdzić, czy AAP wpisuje się w ten nurt (oraz czy będzie on faktycznie nową jakością w polityce światowej), jednakże w Indiach Partia Zwykłego Człowieka jest w tym sensie nowością. Wszystkie ugrupowania na scenie politycznej powstały bowiem w inny sposób, najczęściej na bazie już istniejących partii.

Jaki jest program AAP? Podstawy programowe tej partii to przede wszystkim opublikowana w 2011 r. książka Arwinda Kejriwala pt. *Swaradž (Samorząd)*³⁷. Autor opisywał w niej swoje dotychczasowe zmagania ze skorumpowanym i niewydajnym, jego zdaniem, systemem, a także postulował powrót do najbardziej bezpośrednich form demokracji indyjskiej, takich jak samorządy wiejskie i miejskie. Wskazywał również inspirację pomysłami z innych krajów. Myśli zawarte w tej książce stanowiły punkt wyjścia dla dalszych prac nad programem powstającej partii. Szybko się jednak okazało, że postanowiono odejść od najbardziej radykalnych postulatów.

Statut AAP wskazywał inne oblicze ideowe partii, niż można by się było spodziewać, znając książkę Kejriwala. Za główny cel uznano walkę z korupcją oraz tworzenie „suwerennej, socjalistycznej, świeckiej, demokratycznej Republiki”³⁸, co było prawie dosłownym powtórzeniem haseł zawartych w statucie Indyjskiego Kongresu Narodowego: „[celem INC] jest utworzenie w Indiach (...) państwa socjalistycznego opartego na demokracji parlamentarnej”³⁹. Kolejne dokumenty programowe AAP, takie jak manifest przed wyborami 2014 r. (jak dotychczas to najbardziej obszerny tekst tego typu), również są w dużej mierze kopią haseł od dziesięcioleci powtarzanych przez INC oraz inne partie postulujące świeckość i socjalizm. Pod względem programowym odejście od dość radykalnych tez Kejriwala oznaczało przejście w główny nurt polityki i ograniczenie nowości programowych.

Czy AAP jest w stanie znaleźć trwałe miejsce na scenie politycznej Indii? Czy będzie prowadzić dalej ekspansję, czy też ograniczy się do Delhi i pomimo szeroko zakrojonego, ogólnonarodowego programu, zostanie ugrupowaniem lokalnym? Wydaje się, że zależy to od dwóch najważniejszych czynników. Pierwszy to działalność samej AAP, począwszy od rządów w Delhi (które niewątpliwie będą oceniane przez cały kraj, podobnie jak rządy

³⁵ Wywiad z Anandem Kumarem, 13 stycznia 2015, Delhi.

³⁶ W 2009 r. była jedną z założycielek Platformy Obciążonych Hipoteką (Plataforma de Afectados por la Hipoteca), z której szeregów później powstała platforma wyborcza, a *de facto* partia polityczna Barcelona Razem (Barcelona en Comú), która wygrała wybory lokalne w maju 2015 r.

³⁷ Oryginalnie książkę napisano w języku angielskim, a później przełożono ją na kilka języków indyjskich, m.in. hindi i malajalam.

³⁸ Tekst statutu AAP dostępny jest na stronie internetowej: <http://www.aamaadmirparty.org/our-constitution> [dostęp 15 lipca 2015].

³⁹ Tekst statutu INC dostępny jest na stronie internetowej: <http://inc.in/documents/constitution.pdf> [dostęp 15 lipca 2015].

Modiego w Gudżaracie), poprzez stosunki z politykami skupionymi obecnie w Swaraj Abhiyan, a kończąc na kampanii ogólnonarodowej. Na podstawie dotychczasowych wydażeń można ocenić, że AAP posiada potencjał do odegrania znaczącej roli na scenie krajowej, jednakże nie jest pewne, czy potencjał ten zostanie właściwie wykorzystany.

Ważniejsza wydaje się jednak ewolucja Indyjskiego Kongresu Narodowego. Nawet pobieżna analiza wyników wyborów w Delhi wskazuje, że partia Kejriwala odebrała głosy INC, a nie BJP, co jest całkowicie zrozumiałe, jako że odwoływała się do tego samego elektoratu co INC: świeckiego i słabszego ekonomicznie oraz do mniejszości religijnych. Program AAP, coraz bardziej odchodzący od haseł ruchu społecznego (te przejęła Swaraj Abhiyan) i coraz bardziej zbliżony do założeń ideowych Kongresu, również pokazuje, że partia ta chciałaby zająć miejsce po tracącym poparcie INC. Jeżeli Kongres nie znajdzie sposobu na wewnętrzną odnowę i dotarcie do elektoratu, przed AAP otworzy się poważna szansa na długotrwałe zagoszczenie na indyjskiej scenie politycznej.

BIBLIOGRAFIA

Książki

- Bannerjee Soma, Chikermane Gautam, *The Disrupter. Arvind Kejriwal and the Audacious Rise of Aam Aadmi Party*, Rupa Publications, New Delhi 2014.
- Dwivedi Arvind Mohan, Roshan Rajneesh, *Magnetic Personality: Arvind Kejriwal*, Diamond, New Delhi 2014.
- Hussain Yasir, *Corruption Free India: Fight to Finish*, Epitome Books, New Delhi 2012.
- Iyer Siddhart, *Kiran Bedi: The Woman of Substance*, Diamond, New Delhi 2011.
- Meel Sandeep, *Anna se Arvind tak*, Ananya Prakashan, Delhi 2013.
- Peshawaria Anu, Peshawaria Menon Rita, *Kiran Bedi. Making of the Top Cop*, Diamond, New Delhi 2014.
- Sardesai Rajdeep, 2014. *The Election That Changed India*, Penguin Books, New Delhi 2014.
- Sundaram Ravi, *Pirate Modernity. Delhi's Media Urbanism*, Routledge, New Delhi 2010.

Wywiady

- Harish Khanna, 9 stycznia 2015, Delhi.
- Anand Kumar, 13 stycznia 2015, Delhi.
- Yogendra Yadav, 8 stycznia 2015, Delhi.

Strony internetowe

- AAP Government Increases Water Tariff in Delhi*, NDTV, 20.03.2015, <http://www.ndtv.com/delhi-news/aap-government-increases-water-tariff-in-delhi-748107>.
- AAP govt announces 50% cut in power tariff; 20,000 litres of free water*, The Times of India, 25.02.2015, <http://timesofindia.indiatimes.com/city/delhi/AAP-govt-announces-50-cut-in-power-tariff-20000-litres-of-free-water/articleshow/46368909.cms>.
- AAP moves SC against President's rule in Delhi*, The Hindu, 20.02.2014, <http://www.thehindu.com/news/national/aap-moves-sc-against-presidents-rule-in-delhi/article5710177.ece>.
- AAP vs AAP: Full text of Manish Sisodia and Yogendra Yadav's letters*, The Times of India, 06.06.2014, <http://timesofindia.indiatimes.com/india/AAP-vs-AAP-Full-text-of-Manish-Sisodia-and-Yogendra-Yadavs-letters/articleshow/36156171.cms>.
- Allegations against Somnath Bharti prime facie correct, police justified in refusing Khirki Extension raid*, Indian Express, 01.03.2014, <http://indianexpress.com/article/india/india-others/allegations-against-somnath-bharti-prime-facie-correct-police-justified-in-refusing-khirki-extension-raid/>.
- Arvind Kejriwal's AAP enters Kerala, wins ward seat*, India Today, 27.05.2015, <http://indiatoday.intoday.in/story/arvind-kejriwal-aap-kerala/1/440554.html>.

- Delhi anti-corruption chief minister Arvind Kejriwal quits*, BBC News, 14.02.2014, <http://www.bbc.com/news/world-asia-india-26192983>.
- How AAP ate into the Akali vote*, The Hindu, 20.05.2014, <http://www.thehindu.com/opinion/op-ed/how-aap-ate-into-the-akali-vote/article6026130.ece>.
- Icon of war against corruption dissolves Team Anna*, Mail Online India, 6 August 2012, <http://www.dailymail.co.uk/indiahome/indianews/article-2184567/Icon-war-corruption-dissolves-Team-Anna.html>.
- Kiran Bedi to be BJP's CM candidate in Delhi: Amit Shah*, The Times of India, 01.19.2015, <http://timesofindia.indiatimes.com/elections/delhi-elections-2015/top-stories/Kiran-Bedi-to-be-BJPs-CM-candidate-in-Delhi-Amit-Shah/articleshow/45945499.cms>.
- Manmohan's popularity dips; Rahul most preferred for PM*, „Firstpost”, 8 Aug 2011, <http://www.firstpost.com/politics/manmohan's-popularity-takes-a-dip-rahul-most-preferred-for-pm-survey-56743.html>.
- Power tariff hiked by up to 6% in Delhi, rates effective from Monday*, Hindustan Times, 13.06.2015, <http://www.hindustantimes.com/newdelhi/power-tariff-hiked-by-up-to-6-in-delhi-rates-will-come-into-effect-from-monday/article1-1357950.aspx>.
- Watchdog Questions Commonwealth Games Deals*, „Time”, 26 Oct 2010, <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2027349,00.html>.
- <http://eci.nic.in/eci/eci.html>.
- <http://www.annahazare.org/index.html>.
- <http://www.aamaadmiparty.org/>.
- <http://inc.in/>.